

زندگینامه سیاسی و اجتماعی احشام السلطنه (دومین رئیس مجلس شورای ملی)

سرشناسه: مبری، فرشید
 عنوان و نام پدیدآور: زندگینامه سیاسی و اجتماعی احتشام السلطنه
 (دومین رئیس مجلس شورای ملی)/ فرشید مبری
 مشخصات نشر: تهران: موسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران،
 ۱۳۸۶.
 مشخصات ظاهری: ۲۰۲ ص: مصور، نمونه.
 شابک: 9789642834105
 وضعیت فهرست نویسی: فیبا.
 یادداشت: کتابنامه: ص [۲۱۹]. ۳۲۲: همچنین به صورت زیرنویس
 موضوع: احتشام السلطنه، محمود، ۱۳۲۹ - ۱۳۱۴ - سرگذشتنامه.
 موضوع: ایران - تاریخ - قاجاریان، ۱۱۹۳ - ۱۳۳۴ ق.
 موضوع: ایران، مجلس شورای ملی - دوره دوم.
 شناسه افزوده: موسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران
 رده‌بندی کنکره: ۱۳۸۶ م ۹۱۲۴ الف/DSR۱۳۹۹
 رده‌بندی دیویی: ۹۵۵/۷۳۶
 شماره کتابشناسی ملی: ۱۱۵۳۹۰۶

زندگینامه سیاسی و اجتماعی احتشام السلطنه «دومین رئیس مجلس شورای ملی»

موسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران

تهران، خیابان ولی عصر، شهید فیاضی (فرشته)، نبش چناران، شماره ۱۲۸

صندوق پستی: ۱۹۳۹۵/۱۹۷۵، تلفن: ۲۸، ۲۲۶۰۴۰۳۷

پست الکترونیکی:

info@iichs.org

نشانی وب:

<http://www.iichs.org>

نویسنده: فرشید مبری

حروفچینی: موسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران

طراحی روی جلد: حسین فیلی‌زاده

طراحی، لیتوگرافی، چاپ و توزیع:

موسسه فرهنگی، پژوهشی چاپ و نشر نظر

تهران، خیابان ایرانشهر جنوبی، کوچه شریف، شماره ۸

تلفن: ۸۸۸۲۸۹۰۳ - ۸۸۸۴۳۲۹۴

چاپ اول: زمستان ۱۳۸۶

تعداد: ۲۰۰۰ جلد

قیمت: ۳۰۰۰ تومان

کلیه حقوق این اثر متعلق به موسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران می‌باشد.

فهرست مطالب

پیشگفتار	۱۱
معرفی و نقد پاره‌ای از منابع	۱۵
مقدمه	۲۳
فصل اوّل: معرفی خانواده	۲۹-۳۸
زندگانی خصوصی و سیاسی احتشام السلطنه	۳۲
فصل دوّم: مشاغل دریاری و سیاسی احتشام السلطنه	۳۹-۵۸
در دوره ناصرالدین شاه	
مأموریت به آذربایجان	۳۹
قوللر آقاسی باشی	۴۰
علت انتخاب احتشام السلطنه به حکومت خمه (زنجان)	۴۱
عزیمت به زنجان	۴۱
انتظام در خمه	۴۲
عزل و برکناری میرزا اشرف پیشکار وزیر مالیه حکومت	۴۷
استعفا از حکومت خمه	۴۹
اقدامات و اصلاحات عمرانی در خمه	۵۰
دسته‌بندی و تشکیل جمعیت روشنفکر	۵۱
مأموریت به پترزبورگ	۵۳
مأموریت کارپرداز اول بغداد	۵۴
نرور ناصرالدین شاه در تهران و مأموریت سفارت پترزبورگ	۵۷
فصل سوّم: اقدامات سیاسی و اجتماعی احتشام السلطنه	۵۹-۱۱۱
در دوره مظفرالدین شاه	

۵۹	معاونت کل وزارت امور خارجه
۶۰	دعاوی معین التجار بوشهری با ملکم بر سر مالکیت جزایر هرمز، قشم، خارک
۶۱	دعاوی چهل ساله کونسونو تاجر ایتالیایی
۶۲	منع ورود و خرید و فروش اسلحه در ایران
۶۳	انجمن معارف
۶۶	جمع‌آوری اعانات برای تأسیس مدارس
۶۷	تأسیس مدارس جدید به توسط اعضای انجمن
۶۷	اختلاف احتشام السلطنه با میرزا حسن رشدیه (مدیر رشدیه)
۶۸	اختلاف احتشام السلطنه با مفتاح‌الملک و ممتحن‌الدوله و دو دستگی در انجمن
۶۹	تأسیس کتابخانه، نشر کتب و اقدامات دیگر
۷۰	دستخط برای ریاست نیرالملک
۷۱	وضعیت انجمن معارف و اختلافات موجود در آن
۷۲	درگیری احتشام السلطنه با نیرالملک و مخالفان
۷۵	استعفا از وزارت امور خارجه
۷۷	اوضاع کردستان قبل از حرکت احتشام السلطنه
۷۸	اقدامات احتشام السلطنه قبل از ورود به کردستان
۷۹	ورود احتشام السلطنه به کردستان و اقداماتش در این منطقه
۸۴	مدت حکومت احتشام السلطنه در کردستان و بررسی اقدامات او
۸۵	وزیر مختار ایران در برلن (بار اول)
۸۵	سفر مظفرالدین‌شاه به برلن
۸۷	شرکت در فعالیتهای مشروطه و آزادیخواهی
۸۸	تدارک ملاقات طباطبایی با عین‌الدوله به توسط احتشام السلطنه
۹۲	مجلس دربار و احتشام السلطنه
۹۷	ریاست کمیسیون سرحدی
۹۹	سابقه فعالیت کمیسیون مرزی ایران و عثمانی
۱۰۰	عزیمت به سوی ناحیه مرزی و ملاقات با محمدعلی میرزا و تقی‌زاده
۱۰۲	ورود به ساوجبلاغ مکرری و آغاز مأموریت
۱۰۹	حرکت احتشام السلطنه به سمت تهران
۱۱۰	انتخاب احتشام السلطنه به نمایندگی دوره اول مجلس شورای ملی
۱۱۳-۱۸۰	فصل چهارم: اقدامات سیاسی و اجتماعی احتشام السلطنه
	در دوره محمدعلی شاه
۱۱۳	ورود احتشام السلطنه به تهران و قتل اتابک

انتخاب احتشام السلطنه به ریاست مجلس شورای ملی (دوره اول)	۱۱۴
تأسیس انجمن شاهزادگان (اکابر)	۱۱۸
مذاکرات وکلای مجلس در مورد مرگ مشیرالدوله	۱۲۱
قضیه کودتای اول (میدان توپخانه) و احتشام السلطنه	۱۲۳
موضع احتشام السلطنه در برابر تندروهای مجلس	۱۲۸
اختلاف و درگیری احتشام السلطنه با سید عبدالله بهبهانی	۱۳۹
چگونگی استعفای احتشام السلطنه از ریاست مجلس شورای ملی	۱۴۶
اقدامات احتشام السلطنه در دوران ریاست مجلس شورای ملی	۱۵۱
ایجاد نظم و انضباط در مجلس	۱۵۱
برقراری مواجب برای وکلاء	۱۵۲
تنظیم و تصویب ممتن قانون اساسی	۱۵۲
تأسیس کمیسیونهای ثابت	۱۵۳
تنظیم بودجه و تعدیل مستمریها و تقلیل حقوق شاه	۱۵۴
مسئله تأسیس بانک ملی	۱۵۵
تأسیس مدرسه آلمانی	۱۵۷
تحلیل از ریاست احتشام السلطنه در مجلس شورای ملی اول	۱۶۰
خروج احتشام السلطنه از ایران و سمت وزیر مختاری ایران در لندن	۱۶۲
فعالیت احتشام السلطنه در پاریس	۱۷۴
وزیر مختاری در برلن (برای دومین بار)	۱۸۰
فصل پنجم: اقدامات سیاسی و اجتماعی احتشام السلطنه	۱۸۱-۲۰۸
در دوره احمدشاه	
سفارت کبرای ایران در استانبول	۱۸۱
اقدامات احتشام السلطنه در سفارت کبرای استانبول	۱۸۲
مالکیت محل سفارت ایران در استانبول	۱۸۲
تحدید حدود و رفع اختلاف مرزی	۱۸۳
مهاجرت ایرانیان به استانبول	۱۸۹
انتخاب احتشام السلطنه به نمایندگی مجلس شورای ملی در دوره سوم	۱۹۵
اعزام ایرانیان به میدانهای جنگ عثمانی	۱۹۶
چگونگی برکناری احتشام السلطنه از سفارت کبرا در استانبول	۱۹۹
مطالبات احتشام السلطنه در مأموریت سفارت کبرای استانبول	۲۰۰
احتشام السلطنه و جمهوریت سردار سپه (رضاخان)	۲۰۴
مأموریت احتشام السلطنه در مورد ولیعهد محمدحسن میرزا	۲۰۶

فصل ششم: اقدامات سیاسی و اجتماعی احتشام السلطنه	۲۰۹-۲۱۷
در دورهٔ رضاشاه	
کمیسیون رسیدگی به مسئله وهابیه	۲۰۹
احتشام السلطنه وزیر کشور در کابینهٔ مستوفی الممالک	۲۱۰
خصوصیات کلی احتشام السلطنه	۲۱۱
خصوصیات اخلاقی، اعتقادات مذهبی و بینش سیاسی احتشام السلطنه	۲۱۱
آثار احتشام السلطنه	۲۱۳
نتیجه	۲۱۴
منابع و مأخذ	۲۱۹-۲۲۴
اسناد تصویری و نوشتاری	۲۲۵-۲۹۱
اعلام	۳۰۲-۲۹۳

پیشگفتار

برای آشنایی با حقیقت و عمق حوادث تاریخی سهل‌ترین و بهترین طریقه، شناختن چهره واقعی گردانندگان و آفرینندگان آن حوادث است. به طریق اولی علل اصلی انحرافات و اشتباهات و تحولاتی را که در هر یک از وقایع مهم تاریخ روی می‌دهد، با آگاهی یافتن از کم و کیف احوالات روحی و شخصی چهره‌های برجسته واقعه، به آسانی می‌توان دریافت. در واقع، این اغراق نیست که بگوییم تاریخ یک کشور از شرح حال رجال و بزرگان سیاسی و اقدامات آنها در تعالی و ترقی و پستی و نیستی آن کشور تشکیل یافته است.

نهضت مشروطه یکی از تحولات مهم و تأثیرگذار در کشور ماست که دست یافتن به تصویری روشن از آن در گرو شناخت دست‌اندرکاران این تحول بزرگ است. در این میان احتشام السلطنه یکی از کسانی است که در مسیر مشروطه قدم برداشت. با مطالعه اکثر منابع، متوجه این مسئله شدم که احتشام السلطنه، همان‌طور که گفته شد، از زمره افرادی بود که تلاش قابل توجهی برای تحصیل مشروطه نمود؛ ولی متأسفانه منابع در این خصوص، چنانکه باید، سخنی از او نگفته‌اند و تلویحاً به طور گذرا و سطحی مطالبی درباره او مطرح کردند که نمی‌تواند شناخت جامعی از شخصیتی کاملاً سیاسی و علاقه‌مند به امور فرهنگی همچون احتشام السلطنه را به دست بدهد. بدین لحاظ، بر خود فرض دانستم که در طی مدتی طولانی، با پژوهشی موشکافانه، نقش احتشام السلطنه را دریابم. از طرفی، اهمیت مجلس اول و ریاست احتشام السلطنه بر این مجلس عامل دیگری در انتخاب این موضوع بود؛ و در نهایت، با بررسی جامع، متوجه تازه و بکر بودن موضوع شدم که این امر انگیزه مرا، با توجه به آنچه در بالا اشاره شد، در انتخاب این موضوع قوی‌تر کرد.

برای رسیدن به مقصود از دو طریق اقدام کردم:

۱. روش تحقیق کتابخانه‌ای، در این زمینه برای جمع‌آوری اطلاعات از منابع و فیش‌برداری آن به کتابخانه‌های ملی، مرکزی دانشگاه تهران و کتابخانه دانشگاه تربیت معلم تهران و همچنین مجلس مراجعه کردم و تا آنجا که بررسی و مشاهده امکان داشت تمامی منابع و مآخذ مرتبط با موضوع کار مطالعه شد و امر گردآوری اطلاعات صورت گرفت.

۲. روش تحقیق میدانی، که البته پایه اصلی کار مرا تشکیل داد. چون موضوعی که انتخاب نمودم شناساندن یک شخصیت سیاسی و فرهنگی تاریخ معاصر بود اطمینان داشتم کسانی از بازماندگان او در قید حیات هستند و می‌توانند، با اظهار مطالبی یا ارائه اسناد و مدارکی، نکات مبهم و نامعلوم این شخصیت را روشن گردانند. به لطف اساتید و دوستان به برخی از بازماندگان این خانواده نظیر مرحوم عیسی تاجبخش نواده دختری احتشام السلطنه و مرحوم امیر نصرت‌الله بالاخانلو نوه دیگر احتشام السلطنه دسترسی پیدا کردم و به اسناد و مدارک بکر بسیاری به صورت کلکسیون و آلبوم مکاتبات وی دست یافتم و توانستم فصول این کتاب را برحسب نه روز شمار بلکه سال شمار فراهم آورم.

در اصل، مجموعه حاضر بیشتر با تکیه بر اسناد مربوط تنظیم شده است. البته برای جمع‌آوری اسناد دیگر به سازمان اسناد ملی ایران و آرشیو اسناد وزارت خارجه و مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر هم مراجعه کردم. در آرشیو سازمان اسناد ملی ایران، اسنادی جالب توجه به لحاظ کمیت و یا کیفیت درباره موضوع مورد نظر وجود نداشت و شمار آنها بسیار کم و معدود بود^۱ و وزارت امورخارجه هم متأسفانه در ارائه تصویر اسناد مساعدت و همکاری لازم را از خود نشان نداد. و البته اسناد معدودی در مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر وجود داشت که در متن و همچنین قسمت غیرارجاعی از وجود آنها استفاده شده است. در اینجا لازم می‌دانم که واقعاً از حسن برخورد و خدمت‌رسانی بسیار خوب مسئولان این مؤسسه تشکر نمایم. نکته دیگر در خصوص

۱. لازم است یادآوری شود که پس از تدوین این مجموعه، با هماهنگی‌ای که با سازمان اسناد ملی ایران صورت گرفت، مجموعه اسناد احتشام السلطنه در منزل مرحوم بالاخانلو به این سازمان منتقل شد. بدین لحاظ ارجاعات سندی مجموعه حاضر به عنوان مجموعه شخصی احتشام السلطنه در منزل آن مرحوم آمده است.

مسائل فنی کار اینکه، با بررسی بسیار گسترده در زمینه منابع، متوجه شدم که اطلاعات راجع به این شخص بسیار کم و پراکنده است. بدین لحاظ در تنظیم پاره‌ای از قسمتها بیشتر استناد به خاطرات احتشام السلطنه شد. که بحمدالله در همان جا هم با ارائه اسنادی این نقیصه را برطرف نمودم.

در هر صورت، چنانکه در بالا اشاره شد، تکاپوی من درخصوص شناسایی اسناد بی‌اثر نماند و در این زمینه از طریق مراجعه به خاندان بزرگ علاءالدوله موفق به یافتن اسناد فراوانی شدم که نقش احتشام السلطنه را در امور گوناگونی از قبیل انجمن معارف و چگونگی فعالیتش را در جریان مشروطه روشن ساخت.

تنظیم این مجموعه حاصل تلاش مستمر در زمینه شناسایی منابع، به خصوص اسناد و مدارک و فرمانهایی بود که فوق‌العاده معتبر است. دسترسی به این اسناد نفیس برای من فرصت مناسبی فراهم آورد تا تازه‌ترین و مستندترین اطلاعات راجع به زندگی سیاسی و اجتماعی احتشام السلطنه در ادوار مختلف تاریخی را به دست بیاورم و آن را با اطلاعاتی از منابع کتبی که داشتم، مورد قیاس و تطبیق قرار دهم و پس از نقد آن، ارائه نمایم؛ و به تعبیری دیگر، روال وقایع را با ارائه اسناد منطبق سازم.

مجموعه حاضر از مقدمه، شش فصل، نتیجه، ضمایم، فهرست منابع و مآخذ تشکیل یافته است. تقسیم‌بندی فصلها براساس ادوار زندگی سیاسی و اجتماعی احتشام السلطنه به شرح ذیل است:

فصل اول، شامل شرح حال و معرفی خانواده او به طور کامل، از نظر اصل و نسب و فرزندان و نوادگان احتشام السلطنه با ارائه شجره‌نامه‌ای کامل از ایل دولو و انساب او.

فصلهای دوم تا ششم در مورد خدمات سیاسی و فرهنگی و اجتماعی احتشام السلطنه در پنج دوره پادشاهی ناصرالدین شاه، مظفرالدین شاه، محمدعلی شاه، احمدشاه و رضاشاه می‌باشد. گفتنی است که بنابر مقتضیات سیاسی هر دوره در عین رعایت پیوستگی زمانی ارائه ارائه اطلاعات آن، نقش احتشام السلطنه را هم به طور منفرد و مجزا به دقت مورد توجه قرار دادم.

در پایان خصوصیات اخلاقی، اعتقادات مذهبی و زوایای فکری او را درباره مسائل سیاسی نیز بیان نمودم.

قابل ذکر است که در مباحث تحقیق حاضر سعی شده که در ضمن ارائه گزارشهایی از موضوعات، تحلیلی هم در انتهای هر قسمت داشته باشم.

در هر صورت، جا دارد از تمام کسانی که مرا در تهیه این مجموعه یاری رساندند، به خصوص استاد شادروان دکتر عبدالحسین نوایی که همواره نظرات ایشان چراغ روشنگر راه بوده و همچنین مرحوم امیر نصرت‌الله بالاخانلو (نوه دختری احتشام السلطنه) که با در اختیار گذاشتن اسناد و مدارک نفیس این جانب را در انجام دادن این مهم یاری نمودند و نیز آقای موسی حقانی مدیریت محترم پژوهش مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر که همواره در مراحل مختلف این مجموعه مساعی بسیار داشته‌اند، نهایت تشکر و قدردانی نمایم.

فرشید مهری

تیر ۱۳۸۶